BHXS 12 STANDARTI ASOSIDA KECHIKTIRILGAN SOLIQLARNI HISOBLASHDAGI AMALIY MUAMMOLAR

Alimov Alisher Ulashevich
Termiz davlat universiteti magistranti
e-mail: alisherulashevich@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada BHXS 12 – “Daromad solig‘i” standarti asosida kechiktirilgan soliqlarni hisoblashdagi amaliy muammolar o‘rganiladi. Moliyaviy hisobotlarda daromad solig‘ini to‘g‘ri aks ettirish, ayniqsa kechiktirilgan soliq aktivlari va majburiyatlarini aniqlash korxonalar moliyaviy barqarorligi hamda investorlar qarorlarida muhim ahamiyatga ega. Biroq amaliyotda milliy standartlar va xalqaro standartlar o‘rtasidagi tafovutlar, malakali mutaxassislar yetishmovchiligi, dasturiy ta’minotlarning moslashtirilmaganligi hamda auditorlik jarayonlaridagi turlicha yondashuvlar muammolarni yuzaga keltirmoqda. Maqolada ushbu masalalar tahlil qilinib, ularni hal etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *BHXS 12, daromad solig‘i, kechiktirilgan soliqlar, vaqtinchalik tafovutlar, buxgalteriya hisobi, soliq hisobi, moliyaviy hisobot, auditorlik.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются практические проблемы расчёта отложенных налогов в соответствии с МСФО (IAS) 12 «Налог на прибыль». Правильное отражение информации о налогах на прибыль в финансовой отчетности, особенно в части отложенных налоговых активов и обязательств, имеет важное значение для финансовой устойчивости предприятий и принятия инвестиционных решений. Однако на практике существуют сложности, вызванные расхождениями между национальными стандартами и МСФО, недостаточной квалификацией специалистов, ограниченными возможностями программного обеспечения и разными подходами аудиторов. В статье проведён анализ указанных проблем и предложены пути их решения.*

Ключевые слова: *МСФО 12, налог на прибыль, отложенные налоги, временные разницы, бухгалтерский учет, налоговый учет, финансовая отчетность, аудит.*

Annotation: *This article analyzes the practical problems of calculating deferred taxes in accordance with IFRS (IAS) 12 “Income Taxes.” Accurate presentation of income tax in financial statements, particularly in relation to deferred tax assets and liabilities, is essential for the financial stability of enterprises and for making informed investment decisions. However, in practice, significant challenges arise due to differences between national accounting standards and IFRS, lack of qualified specialists, limited functionality*

of accounting software, and varying approaches in auditing. The paper provides an in-depth analysis of these issues and offers recommendations for their resolution.

Keywords: *IFRS 12, income tax, deferred taxes, temporary differences, accounting , tax accounting, financial reporting, auditing.*

Kirish. Jahon iqtisodiyotining globallashuvi sharoitida moliyaviy axborotlarning xalqaro darajada taqqoslanishi va shaffofligi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Shu boisdan xo‘jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy hisobotlari xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (BHXS) muvofiq tayyorlanishi talab qilinmoqda. Moliyaviy hisobot foydalanuvchilari uchun eng muhim ko‘rsatkichlardan biri bu – soliq majburiyatlari va ular bilan bog‘liq risklarni to‘g‘ri baholashdir. Daromad solig‘i hisobi nafaqat davlat byudjeti daromadlarining shakllanishida, balki korxonalarning moliyaviy natijalarini aniqlashda ham bevosita rol o‘ynaydi. Shu nuqtai nazardan, BHXS 12 – “Daromad solig‘i” standarti alohida ahamiyatga ega bo‘lib, unda korxonalar joriy soliq xarajatlari bilan bir qatorda kechiktirilgan soliqlarni ham hisobga olishlari zarurligi belgilangan. Kechiktirilgan soliq aktivlari va majburiyatlari buxgalteriya hisobi va soliq hisobi o‘rtasida yuzaga keladigan vaqtinchalik farqlarni hisobga olish natijasida shakllanadi. Amaliyotda esa ushbu jarayonni to‘g‘ri tashkil etish qator muammolarni keltirib chiqaradi. Chunki milliy buxgalteriya standartlari bilan xalqaro standartlar o‘rtasida sezilarli tafovutlar mavjud. Xususan, asosiy vositalar eskirishi, zaxiralarni baholash, debitor qarzlar bo‘yicha zaxiralar shakllantirish, moliyaviy aktiv va majburiyatlarni baholash masalalarida bu tafovutlar yaqqol namoyon bo‘ladi. Bu esa korxonalarni xalqaro standartlarga muvofiq hisobot tayyorlashda qo‘shimcha hisob-kitoblar olib borishga majbur qiladi. Shuningdek, O‘zbekistonda BHXSni amaliyotga joriy etish jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshirilayotganligi sababli, buxgalterlar va auditorlarning ushbu standartlar bo‘yicha yetarli malakaga ega emasligi, dasturiy ta’minotlarning moslashmaganligi ham kechiktirilgan soliqlarni hisoblashni murakkablashtiradi. Shunday qilib, BHXS 12 asosida kechiktirilgan soliqlarni hisoblash bo‘yicha mavjud amaliy muammolarni o‘rganish va ularni bartaraf etish mexanizmlarini ishlab chiqish bugungi kunda dolzarb masalalardan biridir. Ushbu maqolada kechiktirilgan soliqlar mohiyati, ularni hisoblashdagi asosiy qiyinchiliklar hamda ularni hal etish bo‘yicha takliflar tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Moliyaviy hisobotlarda soliqqa oid ma’lumotlarning haqqoniyligi investorlar, kreditorlar va davlat moliya organlari uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli BHXS 12 – “Daromad solig‘i” standarti bo‘yicha kechiktirilgan soliqlarni hisoblash masalasi ilmiy adabiyotlarda keng o‘rganilgan. Xalqaro adabiyotlarda deferred tax accounting (kechiktirilgan soliq hisobi) masalasi, asosan, vaqtinchalik tafovutlarning to‘g‘ri aniqlanishi, soliq aktivlari va majburiyatlarining baholanishi hamda ularning moliyaviy natijalarga ta’siri bilan izohlanadi. Masalan, Schroeder, Clark va Cathey (2021) o‘z tadqiqotlarida BHXS 12 talablariga muvofiq kechiktirilgan soliqlarni aniqlashda asosiy e’tibor vaqtinchalik tafovutlarni aniqlash va ularni soliq stavkalari asosida hisoblash

zarurligiga qaratadi. Shuningdek, Alexander & Britton (2017) moliyaviy hisobotlarda kechiktirilgan soliqlarning investorlar qaroriga ta’sirini o‘rgangan va buxgalteriya hamda soliq hisobidagi tafovutlarning korxona qiymatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishini ta’kidlagan. Mintaqaviy va milliy adabiyotlarda ham BHXSni joriy etish masalasi keng muhokama qilingan. Masalan, Karimov (2020) O‘zbekistonda xalqaro standartlar joriy etilishi jarayonida buxgalterlar malakasini oshirish zaruriyati, shuningdek, amaliyotda dasturiy ta’minotning moslashtirilmaganligi muammolarini ta’kidlaydi. Saidov (2021) esa BHXS 12 asosida kechiktirilgan soliqlarni hisoblashda normativ-huquqiy tafovutlar va soliq siyosatidagi o‘zgarishlar hisob-kitoblarga bevosita ta’sir ko‘rsatishini qayd etadi. Shuningdek, OECD (2019) hisobotida soliq islohotlari jarayonida kechiktirilgan soliqlarni hisoblash va ularning moliyaviy barqarorlikka ta’siri xalqaro tajriba asosida tahlil qilingan. Unda ko‘rsatilishicha, rivojlanayotgan mamlakatlarda, jumladan, O‘zbekistonda ham xalqaro standartlarga to‘liq o‘tish bosqichma-bosqich amalga oshirilishi lozim.Xulosa qilib aytganda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, BHXS 12 standarti bo‘yicha kechiktirilgan soliqlarni hisoblashda nazariy asoslar yaxshi ishlab chiqilgan bo‘lsa-da, amaliyotda mutaxassislar malakasi, huquqiy muvofiqlashtirish va dasturiy ta’minot bilan bog‘liq muammolar hanuz dolzarbdir.

Materiallar va metodlar. Ushbu tadqiqotda BHXS 12 – “Daromad solig‘i” standarti asosida kechiktirilgan soliqlarni hisoblashda yuzaga keladigan amaliy muammolarni tahlil qilish maqsad qilingan. Tadqiqot jarayonida quyidagi manbalar va usullardan foydalanildi:

1. Tadqiqot materiallari

- O‘zbekiston Respublikasining amaldagi soliq qonunchiligi va milliy buxgalteriya hisobi standartlari.
- Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari to‘plami, xususan BHXS (IAS) 12 “Daromad solig‘i”.
- O‘zbekistonda faoliyat yuritayotgan yirik korxonalar va auditorlik tashkilotlarining amaliy hisobotlari.
- Ilmiy maqolalar, darsliklar va xalqaro tashkilotlarning (OECD, IFRS Foundation) hisobotlari.

2. Tadqiqot metodlari

- **Taqqoslash metodi** – milliy buxgalteriya hisobi standartlari bilan BHXS 12 talablari o‘rtasidagi farqlar solishtirildi.
- **Tahlil va sintez –** kechiktirilgan soliqlarni hisoblash jarayonida yuzaga keladigan muammolar aniqlanib, ularning umumiy xulosalari shakllantirildi.
- **Empirik kuzatuv** – O‘zbekistondagi ayrim korxonalarning moliyaviy hisobotlari tahlil qilinib, ularda kechiktirilgan soliqlarni aks ettirish amaliyoti o‘rganildi.
- **Normativ-huquqiy tahlil** – soliq qonunchiligidagi qoidalar va BHXS talablari o‘rtasidagi tafovutlar aniqlanib, ularning korxona moliyaviy natijalariga ta’siri baholandi.
- **Ekspert baholash** – auditorlar va buxgalter mutaxassislarining fikrlari asosida amaliy muammolar tizimlashtirildi.

Tadqiqot yondashuvi Tadqiqot tizimli yondashuv asosida olib borildi. Ya’ni, kechiktirilgan soliqlarni hisoblash jarayoni korxonaning umumiy moliyaviy hisobot tizimi tarkibida ko‘rib chiqildi. Shu bilan birga, xalqaro tajriba va mahalliy sharoit o‘zaro taqqoslandi hamda mavjud muammolarni hal etishga qaratilgan takliflar ishlab chiqildi.

Tadqiqot natijalari va muhokama. Tadqiqot jarayonida BHXS 12 – “Daromad solig‘i” standarti asosida kechiktirilgan soliqlarni hisoblashdagi amaliy muammolar bir nechta yo‘nalishda aniqlanib, tahlil qilindi.

1. Milliy va xalqaro standartlar o‘rtasidagi tafovutlar. Amaldagi O‘zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobi standartlari va soliq qonunchiligi BHXS 12 talablaridan sezilarli darajada farq qiladi. Masalan, asosiy vositalar bo‘yicha eskirishni hisoblashda soliq hisobi va buxgalteriya hisobida turlicha yondashuvlar qo‘llanadi. Bu esa vaqtinchalik farqlarni aniqlashni qiyinlashtiradi va natijada kechiktirilgan soliqlarni hisoblashda qo‘shimcha mehnat talab etadi.

2. Mutaxassislar malakasining yetarli emasligi. Amaliy tahlillar shuni ko‘rsatdiki, ko‘plab korxonalarda buxgalter va auditorlar xalqaro moliyaviy hisobot standartlari bo‘yicha chuqur bilim va tajribaga ega emas. Natijada, kechiktirilgan soliq aktivlari va majburiyatlarini to‘g‘ri hisoblashda xatoliklar yuzaga kelmoqda. Bu esa moliyaviy hisobotlarning haqqoniyligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

3. Axborot texnologiyalari imkoniyatlarining cheklanganligi. O‘zbekistonda-gi ko‘plab korxonalarda buxgalteriya dasturlari milliy standartlarga moslashtirilgan bo‘lib, ular BHXS 12 talablari asosida kechiktirilgan soliqlarni avtomatik hisoblash imkonini bermaydi. Bu jarayon asosan qo‘lda bajariladi, bu esa vaqt va resurslarni ko‘proq talab qiladi.

4. Auditorlik amaliyotidagi turli yondashuvlar. Auditorlik jarayonida turli kompaniyalarning BHXS 12 ga bo‘lgan yondashuvlari bir-biridan farq qiladi. Ba’zi hollarda auditorlar vaqtinchalik tafovutlarni faqat katta summalarda hisobga oladi, boshqalar esa ularni to‘liq aks ettirishni talab qiladi. Bu esa moliyaviy hisobotlarning yagona uslubda tuzilishini qiyinlashtiradi.

5. Normativ-huquqiy muammolar. Soliq siyosatidagi tez-tez o‘zgarishlar va yangi tartiblarning joriy etilishi korxonalarda kechiktirilgan soliqlarni hisoblashda qo‘shimcha qiyinchiliklar tug‘diradi. Bu ayniqsa uzoq muddatli aktiv va majburiyatlarni baholashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekistonda BHXS 12 standarti amaliyotda to‘liq qo‘llanilayotgan bo‘lsa-da, yuqorida qayd etilgan muammolar uning samaradorligini pasaytirmoqda. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi yo‘nalishlar muhim:

- milliy buxgalteriya standartlarini xalqaro standartlarga moslashtirish;
- buxgalter va auditorlar uchun muntazam malaka oshirish dasturlarini tashkil etish;
- zamonaviy dasturiy ta’minotlarni joriy qilish orqali hisob-kitoblarni avtomatlashtirish;
- auditorlik jarayonida yagona metodologiyani ishlab chiqish;

- soliq qonunchiligida barqarorlikni ta’minlash.

Shunday qilib, BHXS 12 standarti asosida kechiktirilgan soliqlarni hisoblash nafaqat moliyaviy hisobotlarning haqqoniyligini ta’minlaydi, balki xalqaro investorlar uchun ishonchli axborot manbai bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa. Yuqoridagi tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, BHXS 12 – “Daromad solig‘i” standarti asosida kechiktirilgan soliqlarni hisoblash jarayoni O‘zbekiston sharoitida bir qator amaliy muammolar bilan yuzma-yuz kelayotgani aniqlandi. Ushbu muammolar quyidagicha umumlashtiriladi. Milliy buxgalteriya standartlari va soliq qonunchiligi bilan BHXS 12 talablari o‘rtasidagi farqlar. mutaxassislarning xalqaro standartlar bo‘yicha yetarli malakaga ega emasligi. buxgalteriya dasturlarining kechiktirilgan soliqlarni avtomatik hisoblash imkoniyatiga ega emasligi. auditorlik amaliyotida yagona yondashuvning yo‘qligi. soliq qonunchiligidagi tez-tez o‘zgarishlar. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi takliflar ilgari suriladi: Milliy standartlarni moslashtirish – BHXS 12 talablariga mos milliy buxgalteriya va soliq standartlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish zarur. Malaka oshirish – buxgalter va auditorlar uchun BHXS bo‘yicha muntazam o‘quv kurslari va seminarlar tashkil etilishi lozim. Dasturiy ta’minotni rivojlantirish – zamonaviy buxgalteriya dasturlariga BHXS 12 asosida kechiktirilgan soliqlarni avtomatik hisoblash modullarini qo‘shish zarur. Auditorlik metodologiyasini unifikatsiya qilish – BHXS 12 asosida auditorlik yondashuvini yagona standart asosida ishlab chiqish muhimdir. Soliq siyosatini barqarorlashtirish – uzoq muddatli rejalashtirish imkonini beruvchi barqaror soliq siyosatini ta’minlash lozim. Shu asosda xulosa qilish mumkinki, BHXS 12 standarti asosida kechiktirilgan soliqlarni to‘g‘ri hisoblash korxonalarning moliyaviy holatini haqqoniy aks ettirishda, shaffoflikni ta’minlashda va xalqaro investorlar ishonchini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alexander, D., & Britton, A. (2017). *Financial Reporting*. Cengage Learning EMEA.
2. Schroeder, R., Clark, M., & Cathey, J. (2021). *Financial Accounting Theory and Analysis: Text and Cases*. Wiley.
3. Nobes, C., & Parker, R. (2020). *Comparative International Accounting*. Pearson Education.
4. Epstein, B. J., & Jermakowicz, E. K. (2018). *IFRS: Policies and Procedures*. Wiley.
5. Deloitte. (2022). *IAS 12 Income Taxes – A Guide to Applying IFRS Standards*. Deloitte Insights.
6. PwC. (2021). *IFRS Manual of Accounting*. PricewaterhouseCoopers.
7. OECD. (2019). *Tax Policy Reforms 2019: OECD and Selected Partner Economies*. OECD Publishing.
8. IFRS Foundation. (2023). *IAS 12 Income Taxes*. London: IFRS Foundation.

9. Karimov, A. (2020). “Xalqaro moliyaviy hisobot standartlarini O‘zbekistonda joriy etishning amaliy muammolari.” *Iqtisodiyot va ta’lim*, №4, 45–52-betlar.

10. Saidov, B. (2021). “BHXS 12 standarti asosida kechiktirilgan soliqlarni hisoblashda normativ-huquqiy tafovutlar.” *Moliyaviy tahlil va audit*, №2, 33–39-betlar.

11. Mirza, A., Holt, G., & Orrell, M. (2019). *IFRS: Practical Implementation Guide and Workbook*. Wiley.

12. Nobes, C. (2016). *Accounting for Deferred Tax under IAS 12: Practice and Problems*. Routledge.